

Ett resonemang kring en ålderdomlig stol i Upplandsmuseets samlingar

TUULA AUTIO

Upplandsmuseets samling av stolar har under 100 års samlande vuxit till 318 registrerade stolar av vitt skilda slag. En av alla dessa stolar är katalogiserad med specialbenämningen domarstol och har när den införlivades i samlingarna fått numret 258. Idag är den inregistrerad och sökbar i Upplandsmuseets samlingsdatabas Primus med numret UM00258. Numera ligger den också sökbar i den webb-baserade samlingsdatabasen Digitalt Museum. I databaserna hittar vi en beskrivning av stolen med tillhörande bild. Härifrån är det ett svindlande perspektiv bakåt i tiden till de första handskrivna katalogiserades i bläck gjorda när stolen för första gången registrerades som museiföremål för 100 år sedan. Här får vi veta när den har skänkts till samlingarna och av vem, men stolen väcker frågor om i vilka olika sammanhang den har ingått i under århundradena. Vilken information har vi att utgå ifrån? Är det överhuvudtaget

möjligt att fördjupa det sammanhang stolen har ingått i genom tiderna? Kan stolens utseende ge en bakgrund? Går det att stödja sig på arkivaliska källor?

Stolen som maktsymbol och attribut vid ceremonier

Under 1500-talet och 1600-talets första hälft utgjordes de vanligaste sittmöblerna av kistlock, pallar eller bänkar med sittedynor och bänkläden. Möbleringen var väggbunden. Efter 1600-talets mitt ökade antalet stolar både hos adel och hos borgerskap. I bondens hem förblev stolar länge ovanliga. Stolen är en fristående sittmöbel avsedd för en person, med ryggstöd och ibland armstöd. Den har sedan gammalt uppfattats som en statusmöbel, ett attribut för överhöghet. Den sågs också som ett tecken på välstånd. En del stolar har genom sin användning för-

Stolar i långa rader förvaras i Upplandsmuseets föremålsmagasin. Foto Olle Norling. Upplandsmuseet

knippats med maktutövning och tillbedjan. Kungatronen var symbolen för rikets högsta styrande makt. Kyrkans och överhetens maktsymboler exponerades i den kyrkliga inredningen. Kyrkans stolar har varit sittplatser för de höga kyrkliga ämbetsmännen. I profana miljöer har högsättesstolen varit knuten till husbondens rätt att bestämma. Kyrkliga övergångs-

riter och ceremonier har ofta varit förbundna med speciellt tillverkade stolar, till exempel brudstolar. Ålderdomliga stolar har skänkts till socknens kyrka som brudstol eller till häradstinget som domarstol. På samma sätt har troligen domarstolen som numera finns i Upplandsmuseets samlingar givits nya funktioner under århundradena.

Domarstolen

I Upplandsmuseets första handskrivna katalog över samlingarna finns på katalogpärmens en etikett som anger innehållet "Upplands-Museum". Katalogen omfattar åren 1909–1921 med 1869 registrerade museiföremål. I denna katalog finns de första uppgifterna om stolen nedskrivna med nummer 258 "Domarestol gåfva af Lagunda tingshusstyrelse" med datering den 15 december 1910. "Vad kan vi utläsa av den första katalogiseringen när stolen givits en ny roll som museiföremål? De knapphändiga uppgifterna ger oss en inblick i stolens funktion och dess offentliga roll som ett maktattribut knutet till häradshövdingens dömande funktion i Lagunda häradsrätt innan den kom som gåva till museisamlingarna.

Stolens utseende vittnar om att den är ålderdomlig och då väcks tanken – kan arkivaliska källor fördjupa det sammanhang stolen har funnits i genom århundraden? I Upplandsmuseets och Upplands fornminnesförenings arkiv med styrelseprotokoll och årsberättelser från 1910–1911 hänvisas till bilagor som idag inte finns bevarade. Nästa steg är de tryckta protokollen och årsberättelserna i Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. Museistyrelsens årsberättelse för 1910–1911 innehåller en redogörelse för samlingarnas tillväxt, som då omfattade omkring 450 nummer. Här konstateras också att Upplandsmuseet vuxit så att det

Domarstolen. En gåva till Upplandsmuseet från Lagunda tingsstyrelse år 1910.

Foto Olle Norling. Upplandsmuseet

kan göra anspråk på benämningen museum.

Bland uppräkningsgrupper av olika föremålsgrupper och föremålskategorier som utgör museisamlingen fram till 1911 glimtar det till. Här omtalas "Den utan jämförelse märkligaste pjäsen i möbelsamlingen utgöres af Lagunda härads gamla domarestol, en typisk femtonhundratals-möbel med ännu bibehållen originalmontering af läder. Enligt anteckning på stolens baksida, har densamma tillhört riksrådet Erland Björnson Båt till Skattmansö."¹

Stolen – en stilblandning med drag av både romansk stil och renässans.

Stolen uttrycker, trots de spår som tidens tand har satt, en speciell karaktär med en blandning av olika stildrag. Spår efter förändringar och förnyelser kan följas genom århundradena. En rimlig datering för stolens tillkomst borde kunna vara perioden 1600–1650.

Stolen är en armlänstol (har både arm- och ryggstöd) tillverkad av björk och furu. Den har mörkblå färgrester i stommen. Stolstypen är nederländsk till sitt ursprung och karaktäriseras av räta vin- kar och raka linjer. Benen hålls samman av tvärsålar. Ryggen är krönt med svarvade balusterdockor och avslutas med en kontursågad list. I mitten av listen finns ett hål som tyder på att det troligen ha suttit ytterligare en detalj här. De svarvade ryggstolparna är krönte med svarvade knoppar. Sitsen består av sågade plankor, som är nedsänkt infällda för att ge plats för ett hyende (sittdyna). Armstöden är fästade i ryggstolparna och är plana, knoppförsedda och svagt utåtböjda. Här har vi detaljer som följer den romanska stiltraditionen.

Stolens yttre präglas av renässansidealen där sidostyckena och ryggen är uppdelade i rundbågefyllningar med skurna diamantsnitt som följer bågens konturer. I rundbågarna finns en dekor med målade änglahuvuden (änglaflykter) i brunt,

Stolen med den mönstrade läderklädseln
Foto Olle Norling. Upplandsmuseet

rosa, gult och vitt mot en ljusgul bottenfärg. I sidostyckena är måleriet nästan utplånat, medan ryggpartiets ängladekor sannolikt har åtgärdats av en målerikon-servator. Ängladekorer i olika former blev vanliga under 1600-talets barock och levde sedan vidare länge i det folkliga dekormåleriet.

Det som förstärker stolens karaktär som maktsymbol är den läderstoppade ryggen och dynan i sätet. Med all sannolikhet har stoppningen tillkommit under en senare del av stolens historia. De läderpolstrade rygg- och sidokarmarna

Detalj av den mönsterpolstrade klädseln. Foto Olle Norling. Upplandsmuseet

har ett yttäckande mönster med ett formspråk av 1700-talskaraktär. Uppreppningsmönstret i relief, där de olika geometriska formerna hakar i varandra och återupprepas för att täcka hela ytan har åstadkommits genom kedjesömsliknande sömmar. Klädseln är fastspikad på en läderremsa med tännlikor av koppar med stora huvuden. Tännlikorna är en dekorativ detalj som följer läderstoppningens kanter. Det finns också tännlikor spikade på ryggen kontursågade avslutning och på karmstolparna, vilket avslöjar att de troligen varit skinnklädda tidigare.

Den lösa dynan av läder har en botten av grovt linneväv och stoppningsmaterialet består bland annat av djurhår. Det var vanligt med både ren- och älghår tillsammans med annat fyllningsmaterial. De kedjestyngsliknande sömmarna som bildar mönstret i relief har skapats på likartat sätt som på adelns och kungarnas statusfyllda praktsadlar med tillhörande vojlockar. Sannolikt är att läderklädseln tillkommit i ett senare skede när stolen har fått en ny funktion och då moderniserats. Det är möjligt att stolens dekorerade läderstoppning utgörs av en återanvänd vojlock.

Fast stoppning och klädsel på sittmöbler blev under 1600-talet allt vanligare i högreståndskretsar, till en början med skinnklädsel sedan även med olika tygklädsel. Sittmöblerna gjordes mer bekväma och antalet typer ökade. Möbelns status bestämdes av hur dyrbar möbelklädseln var. Läderklädsel gjorde stolen hållbar mot nötningar och slitage.

Erland Björnson Bååt

En pusselbit i sökande efter stolens ursprung är den ovan nämnda attribueringen till Erland Björnson Bååt. Enligt de uppgifter som finns i museistyrelsens tryckta årsberättelse 1910–1911 har det på baksidan av stolen funnits en anteckning om att den tillhört riksrådet Erland Björnsson Bååt ägare till godset Skattmansö. Den noteringen går inte att finna på stolen idag. Men kan uppgiften vägleda oss vidare? Vem var då riksrådet Erland Björnson Bååt? Riksrådet Erland Björnson Bååt (–1628) var ägare till Skattmansö i Vittinge socken och Aspnäs i Östervåla socken. Han ärvde tillsammans med sina bröder Skattmansö omkring 1535. Efter sista broderns frånfälle, År 1574 stod Erland Björnson Bååt som ensam ägare av godset. Han var gift två gånger. Första äktenskapet var med Beata Trolle (–1598), dotter till riksrådet Ture Arvidsson Trolle. Nästa äktenskap ingick han 1603 med Märta Posse, dotter till häradshövding Lage Axelsson Posse.

1602 var Erland Björnson Bååt utsänd som skattläggare till Gästrikeland och Hälsingland. Där han tillsammans med lagman och tolvmän upprättade skattelängder för dessa landskap. 1606 var han bland annat kammarråd och ståthållare på Västerås slott. Hans kunnande och förmåga togs flera gånger tillvara av Karl IX. Erland Björnson Bååt är gravlagd i koret i Vittinge kyrka. En gravsten är sedan 1893 framtagen, upprest och inmurad vid norra korväggen med bilden av en harnesklädd man mellan två kvinnor. Det är Erland Björnsson Bååt tillsammans med sina båda hustrur. Det Bååtska vapnet sitter uppsatt i koret.²

Så långt kan stolen knytas till adel och högreståndsmiljö. Är det möjligt att belägga uppgifterna i arkivmaterial som sträcker sig århundraden tillbaks i tiden? Skattmansö gårdsarkiv finns idag i Västerås stadsarkiv och där har ingen information om stolen kunnat beläggas. Eftersom Erland Björnson Bååt fick sin gravplats i Vittinge kyrka, till vilken han också skänkt en kalk och patén och ett par silverljusstakar, väcktes frågan om stolen möjligen kan ha haft en koppling till sockenkyrkan under någon period.

En genomgång av kyrkans inventarieförteckningar från skilda år under perioden 1669 fram till 1874 i Vittinge kyrkoarkiv och Vittinge sockenstämmoprotokoll ger vid handen att ett skåp, som fanns i sakristian var skänkt från Skattmansö. I inventariet år 1741 anges en karmstol,

men den har sedan blivit överstruken. Överstrykningen ger ett intryck av att karmstolen av någon anledning kan ha flyttats från kyrkan. Kan det då vara den aktuella stolen som eftersöks?

Här ger inte heller sockenstämmo-protokollen ytterligare upplysningar om stolen ifråga.³

Varken i Skattmansö eller i Vittinge kyrka har stolen kunnat beläggas. Vad kan då de arkivaliska källorna från Lagunda Tingshusstyrelse som år 1910 skänkte stolen till museisamlingen ge för information?

Lagunda tingslag och tingshus

På 1880-talet hade Lagunda härad sitt tingshus inrymt i anslutning till Tunalunds världshus i Hjärsta socken. Tingshuset var i dåligt skick och kunde bara nyttjas sommartid. En tvist om underhåll och äganderätten mellan hovjägmästare Patrik B Seton på Ekolsund och gästgivaren G E Nyström föranledde en försäljning av tingshuset i Tunalund. Häradet var skyldig att hålla tingshus och varje socken fick då utse ombud till Lagunda Tingshusskyldige 1882–1904. Ett nytt tingshus byggdes i Örsundsbro och togs i bruk år 1896. Förutom tingssal fanns en krog- och hotellrörelse i byggnaden. Vidare hyrdes rum ut till en veterinär och de lokalerna övertogs 1910 av Uplands Enskilda Bank.

Vid en genomgång av arkivhandlingar rörande bland annat Lagunda härads räkenskaper för år 1/5 1910–1/5 1911 finns inga noteringar om domarstolen som skänktes till Upplandsmuseet samlingar i Uppsala den 15 december 1910. Den nöta och ålderdomliga stolen hade nog tappat sin roll som värdighetstecken för häradshövdingen och förmodligen ersatts med en ny stol när det nya tingshuset inreddes.⁴

Stolar är flyttbara ägodelar. Kanske kommer vi inte längre i domarstolens historia nu. Fortsatta arkivstudier kan möjligen ge ytterligare kontext till stolen och ge en bild av hur den kan ha vandrat i olika samhällsskikt och i offentliga sammanhang. Trots den sparsamma informationen vi har om stolen vet vi att den vid några tillfällen har fått en ny funktion. Den har då också förändrats utseendemässigt för att passa in i ett nytt sammanhang.

Sedan 1910 är stolen ett museiföremål. Museistyrelsens bärande motiv för att förvärva Lagunda härads domarstol till samlingarna var att den var en typisk 1500-talsmöbel, var märklig och med originalklädsel av läder. Vid den tiden var den övriga kontexten inte avgörande. Att föremålet var ålderdomligt och att det kunde knytas till en betydande person vägde tungt som skäl för framtida bevarande.

Noter

- ¹ Museistyrelsens berättelse (April 1910–April 1911) av Knut Hamilton till Upplands Fornminnesförening vid årsmöte den 5 april 1911. Upplands Fornminnesförening VI. Häfte 27. 1911. Sid 269 ff
- ² Landsarkivet i Uppsala. Vittinge kyrkoarkiv. Räkenskapsbok 1669–1732. Upplands Fornminnesförenings Tidskift . Häfte 3. 1873
Upplandsmuseet arkiv. Skattmansö historia nedtecknat av Thure Larsson och Albert Ekman.
Upplands kyrkor. 30. Vittinge kyrka av B. Stolt och I. Wilke–Lindqvist. Uppsala 1949. Ägarkronologi, sid 9, i boken Skattmansö av Kenth Hansson
- ³ Landsarkivet i Uppsala. Vittinge kyrkoarkiv. Räkenskapsbok 1669–1732.
- ⁴ Landsarkivet i Uppsala. Tingshusskyldige i Lagunda härad. Handlingar 1882–1904 samt räkenskapsbok 1896–1951

Källor och litteratur

Otryckta källor

Landsarkivet i Uppsala

Kyrkoarkiv. Räkenskapsböcker, inventarier, listor, sockenprotokoll.

Tingshusskyldige. Protokoll, ritningar, räkenskaper.

Upplandsmuseets arkiv, Uppsala

Upplands fornminnesförenings protokoll.

Upplandsmuseets föremålskataloger

Upplandsmuseets föremålsdatabaser

Fotografier och arkivalier

Västerås stadsarkiv

Skattmansö gårdsarkiv

Tryckta källor

Andrén, Erik. Möbelstilarna. Den svenska möbel- och inredningskonstens historia.

Uddevalla 1987. Nordiska museet 1981.

Erixon, Sigurd. Folklig möbelkultur i svenska bygder. Stockholm 1938.

Hansson, Kenth. Skattmansö. 2007.

Knutsson, Johan. Folkliga möbler – tradition och egenart. Lund 2001.

Svenskt möbellexikon I–III. Ingegerd

Henschen och Sten Blomberg. Malmö 1961– 62.

Uppland i Nordiska museet och Upplandsmuseet i Uppsala. Stockholm 1926.

Upplands fornminnesförenings tidskrift. VI. Häfte 27. 1911.

Upplands fornminnesförenings tidskrift. Häfte 3. 1875.

Upplands kyrkor. 30. Vittinge kyrka av B.

Stolt och I. Wilke–Lindqvist. Uppsala 1949.

Tuula Autio, förste antikvarie och chef för utställnings- och undervisningsavdelningen vid Upplandsmuseet